

**Józan Miklós és Perczelné Kozma Flóra
gyümölcsöző munkakapcsolata**

Ebben a templomos ingatlanban élt
és 42 éven át gyülekezeti lelkészként szolgált

Józan Miklós
1869 – 1946

az Egyházkerület első esperese majd vikáriusa,
az Országgyűlés felsőházának képviselője,
akit 1941-ben az Unitárius Egyház 26. püspökének választottak.

Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete
Budapesti Unitárius Egyházközség

2020

Perczelné Kozma Flóra

Adatok:

Született:
1864

Elhunyt:
1925

Tevékenység:
a magyar unitarizmus jeles képviselője

Sírkert:
Református temető, Baracska

Parcella, Szakasz, Sor, Sír:
N/A, N/A, N/A, N/A

Védett:
2020

Nemzeti Sírhelyek

„Műveltségéből, empatizmusából, kiváló tárgyi tudásából, kristálytisza okfejtéseiből és erkölcsi tartásából fakadóan saját korának, illetve az Osztrák-Magyar Monarchiának kiváló képviselőjévé vált.

1864. június 22-én született Baracsán. Édesapja vitéz leveldi Kozma Ferenc lótenyésztő, 48-as honvédtiszt (sírja a nemzeti sírkert része).

1893-ban csatlakozott családjával együtt az Unitárius Egyházhoz, és annak legaktívabb, legelkötelezettebb tagjai közé tartozott. 1901-től a budapesti Dávid Ferenc Egylet alelnöke, 1902 és 1909 között a kéthavonta megjelenő Nők Világa folyóirat fő munkatársa és szerkesztője, számos újságcikk és felolvasás szerzője.

Elkötelezte magát a női emancipációért folytatott harcban anélkül, hogy szélsőséges feministává vált volna. Bonyhádi Perczel Ferenc hűséges hitveseként négy leánygyermekük született.

Írásait két vaskos kötetben jelentette meg 1908-ban és 1915-ben. Az utóbbi kiadvány bevételeit az első világháborúban megvakult katonák megsegítésére ajánlotta fel. A háborús idők alatt mind kevesebbet írt, inkább a kiszolgáltatott embertársai védelmében tevékenykedett. Pl. prostitúcióra kényszerített lányok megmentésén munkálkodott, vagy meleg térvédőket varrt a fronton harcoló katonáknak. Női imakönyvet terjesztett „Szívemet hozzád emelem” címmel, melyet összeállítója, dr. Boros György püspök neki ajánlott. Trianon után, 1922-ben megszervezte a budapesti Unitárius Nőközösséget és Kis Bibliát állított össze kisiskolások számára. Élete végéig másokért dolgozott, 1925-ben tüdőgyulladásban hunyt el.”

Milyen jó, hogy vannak évfordulók, évfordulás ünnepek, megemlékezések, találkozók! Ennek köszönhetjük, hogy a hétköznapi sodrában, gondjaink közepette sem feledkezünk meg teljesen azokról, akik előttünk jártak ugyanezen az úton, és akik megkönnyítik számunkra a tájékozódást. Mi a jó, mi a rossz? Mi az igaz, mi a hamis? Mi a fontos, mi a lényegtelen? Ha odafigyelünk rájuk, elfogadjuk, ápoljuk, gazdagítjuk szellemi örökségüket, egyaránt szolgáljuk Istent, embertársainkat és önmagunk jobbik részét. Múltunk nagyjainak példája útmutató a jelen labirintusában, és élhető, boldog jövőbe vezet.

Most egyszerre két ilyen útjelző kiválóságunkra emlékezhetünk hálával és kegyelettel. Józan Miklósról (a továbbiakban JM), aki 42 éven keresztül irányította a magyarországi unitárius gyülekezeteket lelkeszként, esperesként és vikáriusként, később pedig öt évig püspöki feladatokat látott el Erdélyben, valamint Perczelné Kozma Flórára (a továbbiakban PKF), világi apostolunkra, prófétánkra, nagyasszonyunkra, aki férjével és négy leánygyermekükkel 1893-ban tért be egyházunkba, majd azt 32 évig, haláláig hűségesen szolgálta. Az első 150 évvel ezelőtt, 1869. december 6-án, született, a második 95 évvel ezelőtt, 1925. december 31-én, hunyt el, és nagyon jól ismerték egymást, hiszen évtizedekig gyümölcsöző munkakapcsolatban, sőt baráti viszonyban voltak. Öt év korkülönbséggel igazi hittestvéreként dolgoztak együtt egy közös ügyért: Isten országának megvalósításáért itt e földön.

Meglehetősen távolról sodorta őket egymás mellé, egy táborba, egy csapatba a Sors vagy inkább a Gondviselő akarata. 1899-ben találkoztak, amikor Tordatúr, Torda, Kolozsvár, Polgárdi, Oxford, Torockó érintésével, 30 évesen, ereje teljében, ambiciózus tervekkel a tarsolyában, JM a budapesti, akkor még egyetlen, Koháry ma Nagy Ignác utcai, egyházközség élére került. Feleségével, Etelkával, együtt érkezett, aki születendő három fiúgyermekük gondozása mellett aktívan bekapcsolódott a gyülekezet életébe. Az 1946. január 7-én Kolozsvárt bekövetkezett halálát követő 11-ei temetésén mondott

gyászbeszédében dr. Simén Dániel teológiai tanár kiemelte, hogy „életének középpontjában a család állott. Számára családdá szűkült a világ, és világgá tágult a család. Ebben a családban mindenkiért küzdött, mindenkit szeretett. Életének ez volt fő jellemvonása. Egyházát és a magyarságot is családnak tekintette, s mint jó pásztor örködött állandóan felette.” (Unitárius Közlöny, 1946/1)

E tekintetben PKF, a példás gyermek, feleség, családanya, lokálpatrióta, honleány, keresztény és univerzális közösségi ember, hozzá hasonló módon viszonyult a „család” fogalmához. Mindig egymást kölcsönösen támogató, összetartó, együttműködő csapatban, nem külön érdekeket hajszoló, egymást erőszakkal legyőzni akaró individuumokban gondolkodott és cselekedett. Nem csoda hát, ha a hasonló hasonlót vonz elve alapján pásztor és bárány gyorsan felfedezték egymásban az ideális szövetségest, munkatársat, barátot, testvért. 1899-es találkozásuk idején, a Fejér megyei Baracskán született és nevelkedett, majd Perczel Ferencsel kötött házassága után a fővárosba költözött, Flóra, már a budapesti gyülekezet oszlopos tagjai közé tartozott, amelyik befogadta és tisztelte őt. Ott volt az új templom 1890-es felszentelésekor mint egy, a szemközti épületben lakó, pusztá érdeklődő, istentiszteleteinek látogatója férje társaságában, Derzsi Károly személyiségének, prédikációinak csodálója, majd Ferencz József püspök kátéjának és az unitárius egyház történetének elmélyült tanulmányozója. Saját bevallása szerint, egymás után születő négy lányának vallásoktatásához keresett és talált így megfelelő, világos, könnyen érthető és magyarázható segédanyagot. A neki gyermekkorában oktatott kálvinista tanokat, dogmákat ugyanis erre a célra alkalmatlanoknak tartotta. A későbbiekben nem szólt arról, hogy mennyire sikerült őket tartósan unitáriusokká nevelnie. Ezzel kapcsolatosan lehetnek némi kételyeink, ha arra gondolunk, hogy anyjuk 1925 végén bekövetkezett halála után, a legidősebb Perczel Flóra kivételével, teljesen eltűntek a budapesti unitárius gyülekezetek tagnyilvántartásából, és falujuk református közösségéhez csatlakoztak. Az 1964-ben elhunyt legfiatalabb Olga végrendeletében a Duna-melléki Református Egyházkerületre hagyta családi kúriájukat bizonyos megkötésekkel. Igaz, hogy a történelem alakulása folytán ez végül állami kisajátításra majd magántulajdonba került, de ez semmit nem von le az örökhagyó szándékából. Katolikusnak keresztelt és nevelt férje, Perczel Ferenc, viszont 1914-ben bekövetkezett haláláig elkötelezett híve volt az Unitárius Egyháznak, és mindenben következetesen támogatta feleségét, aki ezért neki ajánlotta **Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcshészet és sociológia terén** címmel összegyűjtött írásainak második kötetét 1915-ben. Talán mert ő is meggyőződésből, felnőtt fejjel választott habitusának, mentalitásának, érték szemléletének megfelelő felekezetet. Ami természetesen nem jelenti a gyermekek vallásos nevelésének szükségtelenségét. De ez már egy másik téma.

A családközpontú gondolkodáson kívül JM és PKF ugyanazon a véleményen voltak a munka szerepét illetően. Mindketten szerettek, tudtak és akartak dolgozni, ha annak értelmét látták. Adott esetben a jézusi evangélium szellemiségének terjesztésére éreztek elhivatottságot mindketten: az egyházi és a világi, a beleszületett és a betért, a hivatalos és az önkéntes Lélek munkása, az intézményi és a gyülekezeti, a pásztor és a bárány, a távoli Erdélyből és a közeli Baracskáról érkezett, a népi és a nemesi származék, a székely és a magyar, a férfi és a nő. Mindketten úgy tartották, hogy az igazi vallásosság fokmérője a szociális munkában való részvétel. Hiszen ahogy Flóra állította, Jézus is elsősorban szociális munkás volt, aki a testileg-lelkileg legjobban rászoruló emberek gyógyítására, tanítására, szabadítására tette fel Istennek ajánlott életét, és leginkább ebben kell őt követni. PKF az unitárius élet világi munkásaként (és nem az Unitárius Élet újság munkatársaként, mint ahogy tévesen szerepel adatbázisunkban) van számon tartva egy 1940-ben kiadott, Józán Miklósnak Battyányi Ilona grófnő érdemeinek méltatását is tartalmazó, eredetileg sorozatnak szánt, de a történelmi sorsfordulók miatt torzóban maradt életrajz-füzetben is.

„Egy pár sorban meg kell emlékeznem egy most megjelent kis munkáról. Az 1922. évben indult meg Józán Miklós püspöki vikárius által alapított „Unitárius Értesítő”, amelyet hosszú időn át ő szerkesztett, azután Barabás István és később Dr. Iván László szerkesztett; jelenleg Ferencz József szerkeszti Szent-Iványi Sándorral, mint társszerkesztővel. Ez adta ki a „Mai Füzetek”-et, 1936 évtől kezdve „Évkönyvet”. Az idei évben azonban kedves meglepetéssel szolgált olvasóinak. Az „Évkönyv” helyett **unitárius élet munkásai** címen adott ki egy külsejében is tetszetős füzetet, melyben 15 életrajzot közöl (világi) unitárius nagyjainkról. János Zsigmondot — Botár Imre; Brassai Sámuel — Györfi István; Szent-Iványi Mihályt — Nagy László; Orbán Balázst — Péterfi Gyula; Jakab Eleket — Gönczy Sámuel; Berde Mázsát — Darkó Béla; Benczédi Gergelyt — Dr. Csiki Gábor; Kozma Ferencet — Szent-Iványi Sándor; Buzogány Áront — Ferencz József; Hajós Jánost — Újvári László; Kovács Józsefet — Barabás István; debreczeni Szabó Józsefet — Kelemen Béla; **Perczelné-Kozma Flórát — Sz. Weres Jolán és Batthyány Ilona grófnőt — Józán Miklós ismerteti.** Minden életrajz egy-egy jól sikerült arcképpel van díszítve. Egyházunk nagyjai életének és munkásságának ismerete buzdítólag fog hatni híveinkre. Kívánatos, hogy lassanként összes nagyjainkról legyen egy ilyen összefoglaló életrajz a kezeink között. E rövid tudósításból is láthatják kedves olvasóink, hogy a Duna mellett van unitárius élet, és vannak ennek az életnek munkásai. (Újváry László in UK 1940/5)

Ugyanitt fedeztem fel PKF számomra eddig ismeretlen portréját, aminek eredetije feltételezésem szerint 1926-ban készült a budapesti Dávid Ferenc Egylet negyedszázados fennállásának megünneplése alkalmából, és amiről részletesen beszámol az Unitárius Értesítő 1926. novemberi száma:

„Jubileum. A Dávid Ferenc Egylet megalakulásának 25. éves évfordulóján november 12-én, a (budapesti egyházközség 50 éves fennállását ünneplő első után) a második jubileum is lefolyt...Meleg és őszinte volt, mint...vallásos estéinek hangulata...Mint egy nagy család tagjai, körülvéve jóbarátaiktól és tisztelőitől. Felettük a szószék

oldalán a hajdani elnök, Perczelné Kozma Flóra, letakart arcképe. A Perczel és Kozma családok itt élő tagjai, a mi Nagyasszonyunknak lányai, és még sokan megtisztelték Egyletünk 25 éves évfordulati ünnepét. ..Dr. Nyiredi Jenő egyetemi tanár, a DF Egylet elnöke tartalmas megnyitója és Józán Miklós püspöki vikárius szép krónikája után Dimény Mózes főigazgató egyházközségi gondnok emlékbeszéde alatt lehullott a lepel „Nagyasszonyunk” arcképéről, akinek jó szívével, mélységes vallási meggyőződésével, apostoli ihletettségével és tudásával csak finom lelke és szerénysége volt nagyobb. Meglepetésszerűleg áll fel ulána Józán vikárius, és a leleplezett kép felé fordulva szavalni kezdi ez alkalomra írt ódáját.”

Az Óda megvan, de hova lett az arckép, amelynek méltó helye ma is valamelyik templomunk, lelkészi irodánk vagy gyülekezeti termünk falán lenne?

Józán Miklós

ÓDA

(Perczelné Kozma Flóra emlékére)

Nagyasszonyunk ! - a csillagok honából
Ez alkonyórán, oh tekints le ránk;
Mióta lelked odafenn világol,
Mi itt alant oly árván maradánk.
De enyhülend a szívünk árvasága,
Ha látjuk újra a te égi arcod;
És foly tovább, foly a te földi harcod ...
- Nagyasszonyunk ! - köszönt a régi gárda.

Fehér galamb a lelkünk lobogója,
Amelyre ismét mind ' fölesküszünk;
S mely a veszendőt áldva védi-óvjá,
Krisztus keresztje a mi címerünk.
A jelszavunk is hogy' lehetne - "hátra" –
Mikor előre zúg az ős Teremtés?
És mindenütt csak egy az üdv: a mentés ..
- Nagyasszonyunk! - vigyáz a régi gárda .

És rád tekint ma néma hódolattal,
Hogy zárt sorokban, íme, felvonul;
S örök szerelmet esdő indulattal
Szívét ajánlja néked zálogul.
Fogadd el azt! - Mi földi kincs, mi drága,
Ezzel - tudod jól - soha föl nem érne:
Te vagy ma is e kis csapat vezére ...
Nagyasszonyunk! - rajong a régi gárda.

Igy állsz előttünk: prédikálva bátran
Próféta-módra - oly sok éven át -
A mi Urunknak áldott nyomdokában
Az istenige drága szózatát.
És földereng a múlt idők' világa,

Az Újszövetség ... ittasul a lélek:
S a röpke percbe' zsong az örökélet...
- Nagyasszonyunk! - figyel a régi gárda. ,

És bár az évek gyorsan átsuhannak
Fejünk felett, mint költöző madár;
És nyoma sincs tán egy-egy víg csapatnak,
Amíg a többi vissza-visszajár ...
Későn-korán, Te jöjj csak! – Várva-vár ma
Jöttödre népünk annyi bús szegénye,
Kit-kit alig tart hervatag reménye ...
- Nagyasszonyunk ! - idéz a régi gárda.

Oh, hát jelenj meg újra itt közöttünk
A lelki szépség égi trónusán,
És mint királynő, tündökölj előttünk
Ez alkonyóra szent magaslatán.
És szólj mihozzánk, Nemzetem Virága,
Szólj hát szeráfi, bűvös-bájos hangon:
S az átkot én is el-elcsitítandom ...
- Nagyasszonyunk ! - búsong a régi gárda.

Járunk borongó, sűrű rengetegben,
Itt-ott ha csillan olykor egy sugár,
S ránk ünnepélyes, őszi gyászmenetben
A végítélet harsonája vár...
... Virág a síron... Ám a Hit virága
Hiába nem vivand a hervadással' ,
S a sors adósunk bár a számadással...
- Nagyasszonyunk ! - remél a régi gárda.

Munkád: imádság édes áhítatja,
Amint "az Úrnak dolgát hirdeted";
Halálod is a hűség áldozatja,
és áldozat volt egész életed ...
Amerre jársz, ott nincs, oh, nincsen árva;
Oltár gyanánt áll ott a házi tűzhely
S onnan felül a templom is csak műhely ...
- Nagyasszonyunk! - dicsér a régi gárda.

Nagyasszonyunk! - a csillagok honából
Ez alkonyórán, oh tekints le ránk;
Mióta lelked odafenn világol,
Mi itt alant oly árván maradánk.
De enyhülend a szívünk árvasága,
Ha látjuk újra a te égi arcod;
és foly tovább, foly a te hősi harcod ...
- Nagyasszonyunk! - áld - áld a régi gárda.

Ami még összekötötte őket, az a szélsőségektől mentes mértékletesség abszolút értéként való tisztelete, a középúton járás követése és ajánlása másoknak. Ebből a tudatos választásból fakad nyitottságuk a többi keresztény felekezetre, de ezen túl egyéb más vallásokra vagy szabadelvű tanokra is. Mindjárt pontosítanám, hogy számukra a szabadelvűség nem egyenlő liberalizmussal, mint ahogy a nemzetköziség sem egyenlő internacionalizmussal. Ez a finom megkülönböztetés nem jellemezte magyar kortársaik többségét, és minden szűk, merev keretből kilógott. 1908-ban megjelent gyűjteményes kötetének előszavában PKF humoros stílusban fogalmazza meg az unitáriusok által felvállalt sehova nem tartozás paradoxonát:

„Azt az irányt képviselik, mely ma leplezetlenül feltárva, nyíltan, szóról-szóra, leírva, itt nálunk Magyarországon, hol a szabadelvű kereszténység még csak nagyon kicsiny és szűk keretben él, nem igen felel meg egy ízlésnek és egy iránynak sem!

Az uralkodó kereszténységnek - „erőtlen” pogány filozófia e tan; a modern filozófiának - keresztény fanatizmus. A konzervativizmusnak - túlzó liberalizmus; az atheista liberalizmusnak - konzervatív elfogultság. A materializmusnak - spiritizmus-szerű képzelődés; a spiritizmusnak viszont rideg racionalizmus. A szocializmusnak és feminizmusnak talán elmaradt pietizmus; de a pietizmusnak - feminista agyban tenyésző szocializmus! A sovinizmus előtt - „germán egyetemekről” beszivárgott kozmopolita világnézet; a nemzetközi tudósok előtt ellenben csak egy szűk kerethez szabott hagyomány. Szóval különös egy irány, mely képes egy nap, sőt egy óra alatt a legkülönbözőbb és egymásnak ellentmondó kritikát kapni.”

Bizony nem könnyű a dogmakerülő jó pásztornak ezen a keskeny, meredek, göröngyös, csúszós, kanyargós ösvényen vezetni bárányait, különösen ha nem gondolkodás, mérlegelés nélküli birkakövetést vár el tőlük, hanem aktív együtt töprengést, együtt keresést, együtt munkálkodást.

Közös volt továbbá JM és PKF között az írás szenvedélye. JM szinte grafománként ontotta magából a vallása által inspirált hivatalos szövegeket: elsősorban prédikációkat, imákat, teológiai magyarázatokat, hosszabb tanulmányokat, értekezéseket, elmélkedéseket, fordításokat, a hívők buzgalmát serkenteni hivatott felhívásokat. Emellett saját kedvére, belső készítésre különböző stílusú és formájú verseket alkotott, dalokat szerzett. Ezeket érezhette igazán a magáénak, mivel az **Aratás** című 1943-ban, két és fél évvel a halála előtt megjelentetett összegző életművének több mint kétharmadát teszik ki a költemények. Ő érzelmes, lírai alkat volt, mondhatnánk férfi testben női lélek. Kozma Flóra viszont a prózai műfajokhoz vonzódott. A **Felolvasások és közlemények** két kötetében egymást követik a teológiai, filozófiai, szociológiai, történelmi, esztétikai fejtegetések, könyvismertető, portrék, beszámolók, de sohasem száraz tudományos stílusban, hanem szubjektív elemekkel átszótt esszé formájában, lábjegyzetek nélkül. Ma is élvezetes, sok humorral és öniróniával fűszerezett írásaiban kirajzolódik korának társadalma, megjelennek jellegzetes figurái, helyszínei. Szinte filmszerűen peregnek az ábrázolt jelenetek, arcok, gesztusok tűnnek fel, karakterek csapnak össze, szellemes párbeszéd, replikák röpködnek a levegőben. Flóra az elbeszélés, a mesélés nagymestere oly módon, hogy mindig a lényegre tapint, nem kenyeret az üres fecsegés. Nem rossz értelemben vett női szószaporítás az övé, inkább a fontos részletek kiemelésének, elemzésének férfias művészete. JM, aki évtizedekig együtt dolgozott vele, a következő jellemzést adta róla nekrológiájában:

„Alakja: nő. A lelke: férfi. Ennyi kellem, ennyi báj és ennyi gyöngédség csatáz odafent a mi igazunkért ... Veszteségünkben ez az igazi lelki nyereség. És ha lehet - ez a megszentelt öröm a mi bánatunkban. Perczelné Kozma Flóra emléke miközöttünk örökkön él, örökkön éljen !” (Unitárius Értesítő, 1926. január)

Saját korukban JM és PKF nem hiányozhatott egyetlen unitárius írót, költőt tömörítő szervezetből sem. Dr. Boros György későbbi püspökünk, a Kolozsváron működő Unitárius Közlöny és a Nők Világa főszerkesztője, theológiai dékán, a központi DF Egylet főtítkára, már 1898-ban PKF-nek, „a vallásos irodalom lelkes művelőjének” ajánlotta felekezeti hovatartozástól függetlenül minden nőnek szóló imakönyvét, melyet utoljára Józán Miklós, akkori püspök, adatott ki 1943-ban **Szívetem hozzád emelem** címmel.

Első kiadás: 1898

Második : 1904

Harmadik: 1922

Negyedik: 1943

SZÍVEMET HOZZÁD EMELEM

Elmélkedések és imádságok nők számára

A Dávid Ferenc emlék-alapítványból 200 kor. irodalmi díjjal jutalmazott mű

Írta

Dr. Boros György

Negyedik kiadás

Kolozsvár, 1943.

Perczel Ferencné Kozma Flóra

Úrnőnek,

a vallásos irodalom lelkes művelőjének.

Tisztelettel

A szerző

Később mindketten tagjai voltak (PKF automatikusan beválasztva mint „tiszteleti” tag) az 1920-ban, tehát kerek száz évvel ezelőtt alakult Unitárius Irodalmi Társaságnak, melyről a trianoni évforduló kapcsán valamint egy másik kimondottan e témának szentelt önképzőköri összejövétel keretében már megemlékeztünk. Külön öröm számunkra, hogy idén az U.I.T. történetét egy negyedéves teológusunk, László Bernadett, is feldolgozta licenciátusi dolgozat és az UK-ban megjelent cikksorozat (**Letörölni a port egy százéves kincsről**) formájában, dr. Kovács Sándor témavezető irányításával. Ő egy egész fejezetet szentelt PKF-nek, aki ugyan életkora, betegsége, a trianoni határok képezte akadályok miatt már nem tudott aktívan részt venni a Társaság tevékenységében, de hatásában, szellemiségében továbbra is inspirációs forrást jelentett számunkra. Itt említette meg, hogy hajdani nagyasszonyunk és apostolunk emlékét, sírját, eszmei örökségét ma is gondozza, őrzi a budapesti Bartók Béla Egyházközség róla elnevezett Nőegylete, a Flóra-füzetek sorozat megjelentetője, amiért őszintén hálásak vagyunk neki, és szeretettel gondolunk

rá, az ő lelkes jelenlétére közöttünk és a szószéken. Kívánjuk, hogy a jövőben is ilyen elkötelezetten szolgálja Egyházunkat és Gyülekezeteinket. Dolgozatának bevezetésében ez a szándék világosan megfogalmazódik:

„Úgy gondolom, hogy elolvasva ezt a dolgozatot, hálát dobbanhat a szív, hogy ilyen elődeink voltak, akik a nehéz időkben is őrhelyekre állva megőrizték unitárius kincsünket, gyarapították azt, és ma példaképként állnak mindazok előtt, akik az unitárius örökség őrzői kívánnak lenni.”

Anélkül hogy bármelyiküket be lehetne préselni a költő vagy író skatulyába (különösen vitathatónak tartom PKF merev besorolását az írók közé), mind Józán Miklós, mind PKF írásai általános szépirodalmi mércével mérve is jelentősek, és a mai olvasók, legyenek hívők vagy egyszerű lelki táplálékot keresők, sem csalódnának bennük. Persze, ha alkalmuk lenne megismerni azokat aktuális évfordulóktól függetlenül vagy azok kapcsán.

Most pedig vizsgáljuk meg sorban, milyen területeken dolgozott együtt, egymást támogatva az egyház megválasztott és a gyülekezet kiválasztott vezetője, a kijelölt és a megjelölt. Először is a JM javaslatára 1901-ben kolozsvári mintára megalakult **budapesti Dávid Ferenc Egyletben**. A beharangozás feladata annak női alelnökére PKF-re lett kiosztva, az ő rövid, velős, már-már vagány hangvétellű cikkéből alkothatunk képet az új egyháztársadalmi szervezet jellegéről. Az Unitárius Közlöny olvasóit meglephette, hogy ennek kapcsán elsőként a nem unitáriusok lettek megszólítva. A cél nyilvánvalóan az volt, hogy felkeltsék maguk iránt az érdeklődést a legszélesebb körben, messze meghaladva saját kis létszámú felekezetük korlátait. Kétségbeesett kísérlet volt ez a „jelen rettenetes közönyének” felrázására. Már 120 évvel ezelőtt is.

„Dávid Ferencz Egylet”. A **nem unitáriusok számára** - kik a hozzánk való rokonságnál, barátságnál fogva, jóindulatból, itt-ott bizony csak udvariasságból írták be nevüket, 2 koronájukat a most megalakult budapesti fiók-egylet ívére — írom e néhány sort. ...Meglehet, hogy egyik-másik, ismerőseink közül, még emlékezik homályosan arra, hogy ki is volt tulajdonképpen Dávid Ferencz... Ez volt az a valódi reformátor, ki nem állott meg félúton, hanem fokról-fokra emelkedett és, keresve az igazságot, valóban képviselte a protestáns szellemet; és ez volt az a valóságos ember, aki akadályt nem ismerve, hátra nem tekintve, csak az isteni törvényt, lelkiismeretének szavát követve, tört előre, mindig csak előre! Ez volt a börtönben elhalt Dávid Ferenc. Sok idő múlt el már azóta, és ki is törődnek sokat egy ilyen régi tragédiával, mikor még a történelem is alig emlékezik meg róla . . . Csak egy kis felekezet, egy kis egyház, jól megjegyezve magának a jelszót, lerázva magáról a hagyományokat, dogmákat, előítéleteket, nem törődve a múlt üldöztetéseivel, elfogultságával és a jelen rettenetes közönyével, tör azóta fokról-fokra előre! Ez az unitarizmus; ez Dávid Ferencz vallása, egyháza. És ennek az egyháznak alakult meg Budapesten az egylete. Akinek szívében visszhangot keltett e néhány igénytelen szó, kérjük szépen érdeklődjék most alakult egyletünk, estélyeink és főképp

irodalmunk iránt. Mert hiszen legyen bár szentháromságot hívó az illető, vagy sem — minden körülmények között csak egy közös, felsőbb hatalom alatt állunk, és így a cél is mindenkor csak egy lehet — Dávid Ferencznek jelszava : előre ! (Perczelné Kozma Flóra in UK 1901/2)

A felhívás óriási visszhangra talált a századforduló magyar társadalmában, és elmondhatjuk, hogy az újonnan alakult egyesület felolvasásait, rendezvényeit egyre többen látogatták, valósággal divat lett oda járni egészen az első világháború kitöréséig. Az unitáriusok a modern, minden újra nyitott, minden újat megpróbáló és a jót megtartó, keresztény és/vagy humanista beállítottságú emberek mintaképeivé váltak. Templomaik megteltek csillogó szemű, optimista hívekkel és érdeklődőkkel, akik szinte itták a prédikáló JM és a prófétáló PKF szavait. Az egyik gyülekezetet épített-szervezett, a másik gyülekezetet bővölt-bájolt. Nagyon jól kiegészítették egymást. Mi volt a hatásuk titka?

„Józan Miklós gyönyörű testalkatú, hódító megjelenésű férfiú volt. Nagyszerű külsejéhez járult életvidámsága, természetes, közvetlen, lebilincselően kedves modora, kivételesen szép szónoki hangja, melyek, bármerre járt, első pillanatra népszerűvé tették. Szerette az életet, de a számára Isten által oly bőkezűen osztogatott természeti ajándékokkal soha nem élt vissza. A szinte tökéletessé formálódott testben mélyen érző szív dobogott, nemes költői láng égett, tántoríthatatlan, alázatos Istenhit lobogott. Eszményi magaslaton állva élte kiegyensúlyozott, magasrendű, Istennek tetsző életét. Pásztornak, irányítónak, vezérnek teremtette őt a jó Isten.” (dr. Kovács Lajos in UK 1946/1)

PKF-ről pedig hallgassunk meg egy anonim, de JM-nek tulajdonítható ,véleményt!

„Perczelné Kozma Flóra, a Budapesti Dávid Ferencz Egyesület büszkesége, a DFE . estélyén felolvasást tartott ily címen : »Unitárius nők világa«. A felolvasó egyénisége, hódító szerénysége és magas műveltsége mindenkit előre elbájolt ; felolvasása az egész nagy sokaságot bámulatba ejtette. El lehetett mondani minden túlzás nélkül »soha még nő így nem beszélt.« »Ez a modern unitarizmus profétanője. « Ilyen még csak kilencz kellene, és meghódítják ez országot az igaz hitnek, a cselekvő szeretetnek és a tiszta unitarizmusnak. Az unitarizmus nagy előnyeit, kiváló szépségeit, a társadalom és az avult vallásos nézetek hiányait erősebb igazsággal mostanában nem ecsetelte toll. S azon kívül a gyönyörű női hang csengése, mindent átjáró érzése, lebilincsel, elhatározásra bír és magával ragadott.” (in Nők Világa 1902/6)

Tehát a vonzó külső és a vonzó belső összhangja magyarázza hallgatóikra tett erős benyomásukat. Az ő, kolozsvári előljárók bizalmát is élvező, „páratlan párosuk” összhangolt, környezetük által aktívan támogatott tevékenysége eredményezte a magyarországi nagykiterjedésű egyházkerület példátlan felvirágzását a XX. század első harmadában. Nem elégedtek meg egy elitegyház elitklubjának létrehozásával a DFE keretei között, hanem ezzel párhuzamosan

vasárnapi iskolaként, szakmai képzőként is működő cseléd otthont alapítottak, ahol szintén nem volt feltétel az unitárius felekezethez való tartozás. Ezt ugyanolyan becsben tartották mint a felsőbb és értelmiségi körök összejöveteleinek a színhelyét. Ha Ferencz József püspök Budapesten járt, mindig meglátogatta őket, és a tiszteletére vagy más alkalommal rendezett fogadásokon Józanné és Perczelné szolgáltak fel, ahonnan természetesen férjeik sem hiányoztak. A rangbeli, iskolázottság, hierarchia, generációk vagy nemek szerinti elkülönülés nem volt jellemző. Bárcsak manapság is ez lenne a természetes!

„Május hó másod vasárnapján tartotta a Cseléd-otthon utolsó felolvasó ülését. A XXV. zsoltár éneke után Józán Miklós esperes mondta el a „Miatyánkot”. Újvári László egynehány legendáját olvasta fel. .. A Cseléd-otthonban is látogatottak voltak a felolvasások, sőt a háziipari tanfolyamnak 20—30 cseléd volt a tagja, kik örömmel tanulták meg a berliner munkát... Az erkölcsi siker mellé anyagi siker is járult... Perczelné Kozma Flóra s Józán Miklósné látták vendégül a Cseléd-otthonban megjelenteket. (1912. június 18. Újvári László in UK)

A DFK tisztikarában eleinte egyenlő arányban voltak képviselve a nők és a férfiak, ami szintén szokatlanul előremutató volt ebben a korban. Máig is alig akad rá példa. A fejlődés sajnos nem egyenes vonalú, vannak benne visszaesések. A későbbiekben ez az ideális megoszlás kevésbé érvényesült, aminek nyilván megvolt a maga oka vagy okai. Viszont az is igaz, hogy mindkét egyébként egyenrangúnak tekintett nemnek szüksége van saját fórumokra is, ahol természetes különbségeiket kifejezhetik, megélhetik, kibontakoztathatják. Ezért jött létre például a szintén felekezetieskedéstől mentes **Nők Világa** mint az Unitárius Közlöny Melléklapja 1902-ben, és a lelkes előfizetőknek köszönhetően fennmaradt egészen 1909-ig. Ennek a dr. Boros György főszerkesztő irányítása alatt működő és férfiak által írt cikkeket, verseket is tartalmazó lapnak lett egyik főmunkatársa PKF. Később ugyancsak rábízták az erdélyi mintára, angol-amerikai biztatásra, Budapesten is kimondottan karitatív misszió ellátására megszervezett ugyancsak fiók **Nőszövetség** vezetését 1911-ben.

„1911 évben alakult meg a budapesti Unitárius Nőszövetség a budapesti Dávid Ferenc Egylet nőtagjaiból az angol és amerikai Nőszövetség kívánságára Perczelné-Kozma Flóra elnöklete alatt, és nemsokára — amint a szükség úgy hozta magával — a karitatív munkaszolgálatba állott.” (Újvári László in UK 1940/5)

Ebből a férfiak már teljesen kimaradtak. A jótékonykodás ugye kizárólag női feladat. A férfiaké meg a helytállás a munka és a harc mezején. Az egymás után következő két kegyetlen világháború, a kettő közötti világválság és mérhetetlen nyomor, kényszerűen átírta a két nem együttműködéséről szőtt szép álmokat egy jobb, békésebb, igazságosabb világ megteremtésének céljából. A 14-18-as háború idején PKF is leginkább térdvédőket, meleg sapkákat kötött a

fronton harcoló katonáknak, és az ő megsegítésükre ajánlotta fel második kötetének a bevételét. Nem volt más tisztességes választása. 1940-ben pedig „a Nőszövetség lelkes tábora, élükön Józsan Miklósné, Barabás Istvánné és vitéz Nyiredy Gézáné nagyasszonyokkal, krisztusi önzetlenséggel fáradoznak azon, hogy a könnyeket leszársítsák a gondterhelt arcokról, és a kérlelhetetlen sors adta ütést saját védő kezükkel fogják fel. Valóságos irgalmas szamaritánusok.” (uo.) A jézusi példabeszéd szamaritánusa pedig, mint tudjuk, nem nézi a bajban lévők vallási vagy etnikai hovatartozását, hanem minden rászoruló emberen segít.

Ebben az időben általában már asszonynevükön emlegetik őket, és egyre több közöttük a hadiözvegy. A férfiak és a nők hosszú időre ismét eltávolodnak, elkülönülnek egymástól. Saját tapasztalatból mondom, hogy sajnós még ma is nehézkes őket egy táborba gyűjteni.

A betegek ápolása, a halottak elsiratása, sírjaik gondozása szintén a nők terhe vagy inkább hivatása volt és maradt. PKF-nek bőven kijutott ebből a kötelességből, miután végig kísérte anyjának, férjének és Judit lányának küzdelmét a súlyos kórral, és nem tudott segíteni rajtuk, sokáig gyászolta őket. Apját jóval korábban tőle távol, váratlan hirtelenséggel érte a halál, így azt a veszteséget könnyebben feldolgozta. Nem kevésbé nehéz a pap feladata a halottak méltó búcsúztatásában, a gyászoló családtagok vigasztalásában. Ezt meg JM-nek kellett felvállalnia ki tudja hány alkalommal. Különösen fájhatott neki közeli hozzátartozóinak, munkatársainak, barátainak végső búcsúztatása, mint amilyen Perczel Ferenc és neje volt. Azzal hálálta meg hűségüket, hogy ő maga is egész életében hű maradt az emlékükhöz.

Volt mire emlékeznie, hiszen a gyülekezetépítés, a DFE és a Nők Világa 15 évig tartó hőskora után eljött a minden szép tervet átíró világegés, majd pedig a régi, megszokott struktúrák teljes szétesése, amit szintén egymást támogató, bátorító munkatársakként éltek meg. Mindketten a jézusi abszolút békeeszmé védelmezői voltak prédikációikban és újságcikkeikben. Flóra mindvégig, Miklós nem minden áron. 1918 és 1925 között került sor harmadik, egyben utolsó nagy összekapaszkodásukra, hogy felülemelkedjenek egyéni és közösségi veszteségeiken, és újra reményt öntsenek azokba, akik magukra hagyva összeroppantak volna. Flórától azt kérték nőtársai, venné fel újra a tollat, és ihletett szövegeivel vigasztalná őket. Miklóstól azt várták hívei, hogy erősítse a Gondviselésbe vetett hitüket. Az egyharmadára zsugorodott „Csonkaország” tele volt meggyötört, jövőképükben megingott emberekkel, az elszakított részekből özönlöttek a mindenükből kifosztott menekültek. Ebben a kétségbeejtő helyzetben kellett talpra állni és új hazát, új hitet, új célokat találni a romokon. Trianon után, a határokkal elválasztott egyházkerületeket újra kellett szervezni a megváltozott feltételeknek és létszámnak megfelelően. Az esperesből 1923-ban püspöki vikáriussá kinevezett JM óriási erőbedobással kezdett hozzá a

szervezési munkákhoz, és osztotta szét a feladatokat munkatársai között, aminek köszönhetően, dr. Retkes Attila szerint, „megalapozta azt a két évtizedes időszakot, amelyik joggal nevezhető a budapesti unitarizmus aranykorának”. (Unitáriusok Budapesten, 2017., 56.o.) Flórára az általa 1922-ben alapított és 1944 novemberéig működő **Unitárius Értesítő** című havilap közismert és nagyra becsült szerzőjeként számított a szétszóródott vallási közösség lelkesítése, újjászervezése céljából. Sikerült kimozdítania őt vidéki visszavonultságából, és betegségekkel küszködve is újra csatasorba állt. 1922 tavaszán nőtársaival együtt megalapította az 1948-ig tevékenykedő első teljesen független Magyar Unitárius Nőszövetséget (MUN), de abban már csak díszelnökséget és háttérmunkát vállalt. Az Uért hasábjain, melynek halálának évében, 1925-ben, a címodalán is szerepelt a neve mint JM munkatársa, nyomon követhetjük az ügyeket, melyeket tollával támogatott. A 1922. júniusi első számban a 20 éves budapesti DFE jelentőségét méltatja **Egyesületünk gondolatáról** címmel. Ebben kiemeli az egyetemes szeretet és egyetemes egyház fontosságát mint alapvető unitárius értékeket. Közvetlenül mellette olvasható JM hasonló szellemiségű **Déva vára** című költeménye, melyet az 1943-ban publikált Aratás címet viselő gyűjteményes kötetében neki ajánlott. Legközelebb októberben jelent meg tollából a DFE őszi előadásorozatának elindulására fogalmazott „elnöki megnyitó”, melyben leszögezi: „unitárius egyesületünk a vallásunkban levő tisztánlátás és evangéliumi szabadelvűség folytán mindenkor felismerte, megsejtette az együttes keresztény munka nemzetet éltető értékét.” Decemberben női gyűlésekről számoltak be a lapban, melyeken személyesen is részt vett: „A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége november 5-én tartotta közgyűlését. Az Újvárosháza nagy terme zsúfolásig megtelt szép és előkelő közönséggel. A gyűlést Tormay Cécile nyitotta meg nagyszabású, nemzeti érzéstől lángoló beszédével. Majd Kiss Károly főtitkár jelentése következett, azután pedig Zichy Rafaelné grófné a Katolikus Nőszövetség és Perczelné Kozma Flóra a Protestáns Nőszövetség nevében beszélt. Az utóbbi az őt jellemző ékesszólással különösen a keresztény felekezetek békés együttműködését hangoztatta, és szavai lelkes visszhangra találtak az egész hallgatóság lelkében.” 1923 januárjában **A keresztény magyar nő missziója** a témája: „Keresztény voltunkat a hazafias munkánál, magyarságunkat pedig Krisztus szolgálatában soha meg ne tagadjuk!” 1923 decemberében **Az unitárius nő** hivatásáról elmélkedett: „Nem lehet jó, nem lehet sikeres munkát végezni folytonos lelki gyakorlat és imádkozás nélkül: mert csak ez formálja a lelket alkalmassá, méltóvá az evangéliumi munkára.” 1924 márciusában **Márciusi gondolatait** veti papírra: „Jézusban egyesülve volt - saját lelkén és szívéen átszűrődve az utókor számára - a múlt és jövő minden értéke.” Májusban itt olvashatta minden érdeklődő **Emlékezzünk és reméljünk** cím alatt a DFE áprilisi vallásos estjén elmondott megnyitó beszédét: „Minden intézmény, minden gondolat elpusztulhat, csak amihez a jövőnek van joga, amire a jövő nemzedékeknek van szüksége, az meg nem semmisülhet soha.” Szeptemberben a **Modern irodalom** egy azóta feledésbe merült képviselőjéről Anker Larsenről és annak Bölcsök köve című regényéről ír lesújtó kritikát, és felteszi a költői kérdést: „Ha választhatunk a sasnak napba gravitáló merész szárnyalása és az

enyészetre éhes varjak alantas keringése között - csak nem választjuk az utóbbit?” Az októberi számban két írása is megjelent. Az egyik **Munka és hit** címmel elmondott megnyitó beszéde a Protestáns Nőszövetség országos női kézimunka kiállításán, a másik **Haladás és szabadság** címet viselő megnyitó beszéde a DFE első őszi vallásos estélyén. Ez utóbbi alkalommal köszöntötte a 25 éves jubileumát ünneplő JM-et is. „Ő volt az, aki lankadatlan lelkesedéssel buzdított bennünket mindenkor az igazi tág látókörű és melegszívű keresztény felfogásra és munkára.” A decemberi számból megtudhatjuk, hogy „a Nőszövetség eszméje volt a „Kis Biblia”, amit Józán vikárius úr irt meg, s ez évben már tankönyvül szolgál.” Az ötlet gazdája nagy valószínűséggel PKF volt, aki részt vett a könyv szerkesztésében és terjesztésében is. 1925 márciusában a Koháry utcai templomban rendezett **Jókai** estre írt, de gyengélkedése miatt személyesen el nem mondhatott elnöki megnyitóját olvashatjuk. „Az ő hithű kálvinista egyéniségével fényes példát mutatott arra, hogy a saját egyházunk iránti legnagyobb hűség, tisztelet és szeretet mellett, hogyan adózhatunk krisztusi megértéssel más testvér-egyház igazságának, szépségének és költészetének.” Az előző számban pedig JM gondolataival ismerkedhettünk meg ugyanezen szerzővel kapcsolatosan. Áprilisban és májusban **Heribert Rau** német tudós, vallásbölcész, költő emlékét idézte és mutatta be néhány gondolatának lefordításával. Ennek három kötetes elmélkedéseit nagynénje Kozma Alojzia ismertette meg Magyarországon, és neki is adott egy példányt, amit akkor 16 évesen nem igazán tudott megérteni. Most 61 évesen igyekszik iránta való háláját, tartozását is leróni. A megígért folytatás elmaradt, amit egészségi állapotának romlásával magyarázhatunk. Júniusban még üdvözetét küldi a Magyar Unitárius Nőszövetség nevében az angol-amerikai testvéreknek jubileumuk alkalmából. Utoljára a szeptemberi vezércikk szerzőjeként láthatjuk nevét az Uért-ben **A csodák világából** címmel. Ebben köszönti a 90 éves **Ferencz József püspököt**, akinek „bölc és meggondolt nézete, beszéde, türelmes, szerető és megbocsátó krisztusi lelke...csodát fakasztott, szeretetet, megértést és türelmet hintett még a legellenségesebb táborban is. Az ő megjelenése, jézusi egyénisége még a legcsökönyösebb felekezeti elfogultságot is megtörte, és ahova lépett, ahol megjelent baráti szándékkal vagy a szent kehellyel kezében...,mindenütt befogadásra nyíltak ki a testvéri szívek, egyházak és templomok.” Legközelebb az 1926. januári számban jelentkezett, de akkor már a másik, szellemi világból, hogy fogadja volt szövetségesei és munkatársai tisztelgését. JM imával, fordításokkal, idézetfüzérrel búcsúzott tőle, utóda Buzogány Anna pedig egy emlékbeszéddel. „Isten magához szólította őt egy magasabb szolgálatra” - írta JM. „Minden szavának sugalmazója, minden cselekedetének mozgató ereje, lelkének lelke a Krisztus volt, akinek nálánál nem lehetett senki hívebb és megértőbb követője” – állapította meg BA.. „Az én utam a Krisztus felé vezet. És Isten segítségével utolsó leheletemig ezen az úton maradok.” Ez pedig Flóra fogadalma.

Mindketten életük szinte utolsó pillanatáig másokért dolgoztak, de felkészültek a saját halálukra is. Érezve az elkerülhetetlen vég közeledtét, Flóra zsolttárok és ókori filozófusokat olvasott magában vagy a lányainak. Miklós kilátogatott a temetőbe, sírhelyet keresett magának, megírta utolsó imáját. Egyiküknek sem volt mindegy, hol fognak nyugodni. Flóra az ő kis falujában Baracskán óhajtott pihenni a családi kriptában, Miklós szülőföldjén Erdélyben, Dávid Ferenc városában Kolozsvárt, a Házsongárdi Temetőben. Mindketten a legkeményebb téli időben, tüdőgyulladás következtében, hunyták le szemüket, F. 1925. december 31-én, 61 évesen, M. 1946. január 7-én, életének 77. évében távozott közülünk. Ez utóbbi boldog házasságának 50. évében, ahogy azt akkoriban szokás volt feltüntetni a gyászjelentésekben. Józan Miklósné Etelka, aki végig jobban-rosszban a férje mellett állt, az utolsó napokban már nem tudta őt ápolni, mivel maga is súlyos betegen feküdt. Gyermekeik, unokáik Budapesten éltek, a temetésen sem tudtak részt venni. Nagyon érdekelné, hogyan alakult a későbbi sorsuk, de erre vonatkozóan alig találtam nyilvános adatot.

Az utókor, szokás szerint, nem siette el hálájának kinyilvánítását irántuk, amiben a viharos történelmi sorsfordulók nyilván jelentős szerepet játszhattak. E tekintetben kettőjük közül talán PKF volt a szerencsésebb, mivel az ő emlékét munkatársai, elsősorban maga Józan Miklós, folyamatosan ébren tartották egészen 1943-ig. Leányegyesületet neveztek el róla, mely 1927-től a háború végéig működött. Erre az egyesületre hagyta sárbogárdi nyaralóját PM, amikor Erdélybe távozott 1941-ben. Azok pedig a sebesült katonákat ápolták benne. A második világháború után kialakult vallásellenes rendszernek viszont nem volt szüksége az ő szellemiségükre, sőt mindent megtett annak eltörlésére. Szinte csodának lehet tekinteni, hogy több mint negyven évig tartó hivatalos ateizmus után sem aludt ki a Lélek lángja, és az 1990-es évekkel kezdődően újra lobog az unitarizmus tüze Erdélyben és Magyarországon. Egyre többen fedezik fel múltjának nagy szellemi munkásait, fáklyavivőit, és igyekeznek újra kötni a megszakadt láncot. Felelevenítik alakjukat, idézik gondolataikat, követik példájukat. PKF érdemeit is felsorolja pl. Zsakó Erzsébet **Hinni és tenni. Az Unitárius Nőszövetség története** című, 2003-ban megjelent könyvében. Rajta kívül magyarországi nőtörténet kutatók figyelmét szintén felkeltette az ő személyisége. 2014-ben Sárai Szabó Katalin történész etnográfus, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének munkatársa, az általa gondosan összegyűjtött adattöredékek alapján megkísérelte rekonstruálni életútját „**150 éve született Perczelné Kozma Flóra, a szabadelvű vallásosság „apostolnője”**” címmel. (in Keresztény Magvető 2014/2). 2015-ben a **Somogy** újság 4. számában olvashatunk róla mint a leveldi Kozmák egyik leszármazottjáról (Dr. László Balázs: **Kozma Sándor és a leveldi Kozmák Somogyban**) Neve itt-ott még napjainkban is felbukkan nőnevelési konferenciákon, pl. Pécsen 2019-ben, a magyar feminista mozgalomnak szentelt

egészen friss írásokban, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) 1918-as megalakításának 100. évfordulója alkalmából szervezett, telt házas konferenciákon Hódmezővásárhelyen (Emlékpont) és Budapesten, amelyiken magam is részt vettem.

Másrészt egyházunkhoz kötődő vallástörténeti érdeklődésű teológusok, kutatók is részletesen foglalkoznak a személyével, mint Szász Adrienn, aki lelkészképesítő dolgozatának témájául választotta 1998-ban (**Perczelné Kozma Flóra élete és egyházi munkássága**) Dr. Retkes Attila 2017-es kiadású doktori értekezésének (**Unitáriusok Budapesten**) több pontján szintén tesz említést jelentős egyháztársadalmi tevékenységéről. Azonban állításainak igazolására nem mindig keresi meg az elsődleges forrást, így helyenként téves következtetésre jut, (pl. ami PKF háború alatti vagy utáni szerinte teljes visszavonulását illeti), vagy ugyanazt az elírást követi el (Andensek Andesek helyett) mint másodlagos forrása. Szót ejt többek között a budapesti Unitárius Könyvtár és Levéltár dobozban őrzött gyér nőszövetségi iratanyagáról, amelyet magam is tüzetesen megvizsgáltam. A meghívókon, alapszabályon, jegyzőkönyveken, újságkivágatokon kívül nagy örömmel fedeztem fel ott Flóra néhány kéziratos vázlatát valamint egy addig nem publikált családi fotót.

A vers-szemelvények viszont, amit RA szintén PKF-nek tulajdonít, valójában lánya Perczel Flóra művei, mint ahogy az ő kézírásában maradt fenn egy köszönőlevél is Józán Miklóshoz anyja temetése után. (180.o. 947. lábjegyzet) Egészen friss említése történt PKF-nek idén egy újabb, ezúttal az Unitárius Irodalmi Társaságnak szentelt licenciátusi dolgozatban (**Az Unitárius Irodalmi Társaság tagjai az erdélyi magyar irodalomban**), valamint az ennek alapján az Unitárius Közlönyben publikált cikksorozatban, melynek szerzője László Bernadett negyedéves teológushallgató. A Pro Minoritate folyóirat 2019. májusi számában pedig Reformáció 500 témakör alatt fedeztem fel PKF nevét Kulcsár Beátának köszönhetően, aki **Rabbi a keresztény templomban „zsidóvallási fölolvasás” az unitáriusoknál (1903)** címmel idézi fel azt a korabeli szenzációt, hogy a budapesti Dávid Ferenc Unitárius Egylet decemberi felolvasóülésének egy tudós izraelita, Kecskeméti Lipót, nagyváradi neológ rabbi, volt a meghívott előadója. Az esetről PKF alelnök számolt be az Unitárius Közlönyben. Akkor történt, hogy Józán Miklós esperessel együtt imádkozott keresztény és zsidó. Leomlottak a felekezeti, ideológiai, társadalmi, nemi korlátok, és az ökumené, a testvériség jegyében cseréltek gondolatokat, eszméket a résztvevők. Egyik különösen nagy lelkesedést kiváltó pillanat az volt, amikor a leveldi Kozma család két illusztris tagja váltotta egymást a pódiumon: Flóra és Andor.

„Szabad eszméket és gondolatokat foglalt versbe Kozma Andor tud. akadémiai tag gyönyörű magyarsággal megírt „**Krisztus mindenütt**” című költeményében. A nagytehetségű szerző gyönyörű ódájából ide iktatok egy néhány sort: „Ne a falon, ne képen, jelben, De a kebelben Legyen ott Krisztus mindenütt. Még ott is, ahol őt tagadják, Ha más erkölcsét befoglalják, Pogány szívek szintén javulnak Szelíd erkölcsben Enyhülve bölcsen, Őt vallják tudtokon kívül. Mig ott, hol a hit megbővül, S Krisztus csak áldott pusztá név S erkölcs híján hitbeli hév, Csupán gyűlölködésre kész, Árasztva a világra vészt, Legyen bár képe díszhelyen: Ott Krisztus nincs jelen!” Szükségtelen talán mondani, mily tetszést arattak e gondolatok egy „unitárius templomban!” Dávid Ferencz szelleme hatotta át a költőt vegyítve ódájában a mély vallásosságot a szabad vallásos gondolkodással. Igazabb érzéssel, nagyobb jézusi és Jézus iránti szeretettel nem is képzelhető óda. Nemcsak a megírása dicséri a kiváló szerzőt, hanem előadása is. A szeretet és gyűlölet hangját vegyítve, a meggyőződés érczes férfias hangjával, elragadta szavával közönségünket. Nagyobb taps még soha se hangzott fel templomunkban, mint Perczelné Kozma Flóra felolvasása és Kozma Andor szavala után.” (in UK 1904/2)

És hát azt se felejtjük el, hogy 2006 óta létezik egy PKF-ről elnevezett Nőszövetség-Nőegylet a budapesti Bartók Béla Egyházközség kebelén belül, amelyik, kezdeményezésemre, 2013-ban javasolta és megszervezte a rendszerváltás utáni első országos unitárius nőtalálkozót Magyarországon, 2014-től nyitott önképzőköröket tart havi rendszerességgel, 2015-ben Kozma Flóra Emlékévet hirdetett, elindította a Flóra-füzetek kiadványt, és megkoszorúzta névadójának baracskai sírját, idén pedig a koszorúzás mellett elérte, hogy azt a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánítsák. Miután a magyar nemzet ily módon kifejezte iránta háláját és megbecsülését, és a helyi önkormányzat is ígéretet tett sírjának és emlékének ápolására, már csak saját egyházának intézményi elismerése késik. Bízunk benne, hogy ez is elérkezik egy szép napon. Halálának 2025-ben esedékes 100. évfordulójáig talán megérjük, hogy a NÖRI által 2021-ben felújítani szándékozott családi kriptá dőlésbiztossá tett márványobeliszkjére felvésetjük vagy külön táblán megjelöltetjük a nevét.

A társadalmi, nemzeti, irodalmi elismerést, közismertséget illetően Józán Miklós, mint elsősorban egyházi személyiség, némi hátrányban van Perczelné Kozma Flórával szemben, viszont hivatalos kitüntetések, szobrok, emléktáblák, síremlékek tekintetében messze maga mögött hagyja őt. 2001-ben szobrot avattak a tiszteletére a lakitelki népőiskolán Rázmány Csaba püspök jelenlétében.

Születésének 150. évfordulójához közeledve szülőfalujában, Tordatúron, tartottak tiszteletére ünnepi megemlékezést és emléktábla avatást Egyházunk főhatóságainak részvételével, idén novemberben pedig a Nagy Ignác utcai templom bejáratánál helyezték el emléktábláját. A lelkeszi irodában már régóta ott díszel a mellszobra.

Dr. Czire Szabolcs BUE gyülekezeti lelkész elképzelései szerint egész évben emlékezhettünk volna rá országszerte, ha a járványhelyzet miatt bevezetett karantén szabályok ezt nem akadályozták volna meg. Ezt pótlandó, ő maga több prédikációjában is idézte az ünnepelt témához illő szavait. A BBUE szintén készült egy JM műsoros Emlékesttel, ahol megszólalt volna unokája, Józán Mária, is az Ars Sacra napok keretében, amire ugyanezen okokból szintén nem kerülhetett sor. Jómagam pedig ezzel a virtuális térben megosztott összehasonlító tanulmánnyal szeretnék hozzájárulni nemcsak az ő, hanem legjobb munkatársa emlékének őrzéséhez is. Nekik szükségük volt egymásra a hatékony gyülekezeti munkához, és nekünk is szükségünk van szellemi örökségükre, példamutatásukra, hogy megtaláljuk és elvégezzük a ránk váró feladatokat.

Milyen szép, milyen méltó, milyen jogos, milyen igazságos és milyen sikerrel kecsegtető lenne, ha az újraegyesített Magyar Unitárius Egyház, melynek mindketten felbecsülhetetlen szolgálatot tettek, közös kiadványban tárná a széles olvasóközönség elé leginkább időtálló írásaikat például ezzel a

címmel: **Az örök unitarizmus egének két magyar ikercsillaga: József Miklós és Perczelné Kozma Flóra!** Egy ilyen vagy ehhez hasonló könyv összeállításában, terjesztésében magam is örömmel vállalnék részt.

„Egyedüli bibliás asszonyunk, ki nem érte be egész életében a Mártáskodással, hanem a jobb részt választva, Máriaként hallgatta Jézus eszméinek a hirdetőjét, az egyházat. És íme, itt is bebizonyosodott, hogy ez a jobb rész el nem vétetik tőle soha. Szelleme közöttünk él, ...hogy mutassa az utat, hirdesse a szeretetet, megértést és összetartást közöttünk. (Szánthó Luci in UK, 1935)

PKF tűzliliom

Láng égett e liliomban,
soha ki nem alvó,
melegítő, lelkesítő,
örömet árasztó.

A liliom egyszer elhull,
a láng örökkön ég.
Perzselő szellő röpíti,
szikrapordús a lég.

A végtelen térben virul
a sok csillagvirág,
lángol a liliommező,
csupa fény a világ.

B.J.

1939-ben a 70. életévét ünneplő püspöki vikáriust dr. Csiky Gábor lelkész így jellemezte: „Józán Miklós 40 esztendő alatt sok szép prédikációt mondott, de legszebb prédikációjánál is százszorta szebben beszél az ő példás élete. Pénztárcája a bibliai szegény asszony vékájához és korsójához hasonlatos, melyből sohase fogy ki az irgalmasság olaja és lisztje. Szegénységében is tékozló, mert azt tartja, hogy az ember legnagyobb gazdagsága az a jó, amit másokkal tesz.”

Az 1924-ben kiadott és jelenleg is használatos **Unitárius Énekeskönyv**ben három ének szövege köthető Józán Miklóshoz.

1. Az Iszlai Márton dallamára írt két versszakos **9. számú**, melynek első versszakát a szerkesztő, Pálffy Márton, jegyzi
2. a Dávid Ferenc énekének dallamára írt **45. számú**
3. az amerikai Lowel Mason dallamára írt **57. számú**, melyet angolból fordított. Szerzője egy unitárius költő, Sarah Fuller Flower Adams, és eredetileg ennek Eliza nevű testvére zenésítette meg, majd sokan mások, közöttük maga J.M. is.